

MODERN BELEDİYENİN KURULUŞUNDAN SONRA İSTANBUL'DA YOLLARI SULAMA ve YIKAMA HİZMETLERİ (1858-1914)

Dr. Ali İhsan ÖZTÜRK*

Özet

Modern Belediyenin Kuruluşundan Sonra İstanbul'da Yolları Sulama ve Yıkama Hizmetleri (1858-1914)

Sokak temizliği, sağlıklı bir şehir hayatı için zorunlu olan hizmetlerden olup, belediyelerin en temel görevleri arasında yer alır. Bu çalışmada, İstanbul'da modern belediye teşkilâtının kurulmasından sonra, sokakların düzenli bir şekilde sulanması ve yıkanması hizmetine geçilmesi ve bu hizmetin özel sektöre gördürülmesi incelenmektedir.

İmparatorluğun başkenti İstanbul, Osmanlı'nın dışa açılan kapısı olduğundan, şehrin temizlik ve estetiğine ayrı bir önem verilmekteydi. Bundan dolayı, yapılan ayrı ve özel sözleşmelerle bu hizmet şirketlere ihale edilmişti. Başlangıçta ana caddelerin sulanması söz konusu iken, payitahtta yapılan bu belediye hizmetine hükümetçe önem verilmiş ve yeni yerler eklenerek belediyenin yolları sulama ile ilgili harcama kalemi sürekli artmıştır. Ancak bir süre sonra, İstanbul belediye idaresi (Şehremaneti) tarafından sulama otomobilleri ithal edilmek suretiyle, bazı yerlerin belediye tarafından sulanmasına başlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı, birçok şeyin olduğu gibi, bu hizmetin de uzun süren bir dönem için sekteye uğramasına yol açmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sokakların yıkanması, belediye hizmeti, Dersaadet Su Şirketi, Üsküdar Kadıköy Su Şirketi, İstanbul Şehremaneti.

Abstract

Services of Street Cleaning and Washing After the Founding of Modern Municipality in İstanbul (1858-1914)

Street cleaning, one of the mandatory services for a healthy city life, is one of the basic duties of municipalities. In this work, initiation of the service of street

* İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Teftiş Kurulu Başkanlığı.

cleaning and washing regularly and assignment of this service to private sector are analyzed after the founding of modern municipality in İstanbul.

Since İstanbul capital city of the Ottoman Empire, was the door to outer world, an extra consideration had been given to city's cleaning and aesthetic. For this reason, this service was gave out by contract to companies with separate and private deals. While in the beginning irrigation of main streets was in issue, the government has given importance to this municipality service and expense of this service had been expanded by adding new places to irrigation service. However, after a while, İstanbul Municipality Administration had started irrigation of some places by importing irrigation vehicles. First World War, like in case of many services, had caused interruption of this service for a long period.

Keywords: *Cleaning of streets, municipality service, Dersaadet (İstanbul) Water Company, Üsküdar Kadıköy Water Company, İstanbul Municipality (Şehremaneti)*

1.Giriş

Kent yönetimlerinin en temel görevleri arasında yer alan sokak temizliği, sağlıklı bir medeni hayat için zorunlu olan hizmetlerdendir. Özellikle yoğun bir hareketlilik bulunan şehirlerin sokak temizliği, çok eski devirlerden beri bir kamu hizmeti olarak önem taşımıştır. Halen bütün dünyada, belediyelerin varlık sebeplerinin en başında, şehir içi yolların temizliğiyle ilgili hizmetlerin yer almakta olduğu ise çok açık bir gerçektir.

Şehir içi yolların sulanması ve yıkanması, bir kamu hizmeti olarak, ülkeden ülkeye ve bölgeden bölgeye göre farklı öneme sahip olmuştur. Bugün de cadde ve sokakların sulanması ve yıkanması belediyeler tarafından ya kendi personel ve imkânlarıyla ya da hizmetin ihale edilerek müteahhitlere gördürülmesi suretiyle yürütülmektedir.

Bu çalışmada, ondokuzuncu yüzyılda, İstanbul'da modern belediyenin kurulması sonrasında, şehir kamu hizmetleri arasında yer alan, sokakların düzenli bir şekilde sulanması ve yıkanması hizmetine geçilmesi ve bu hizmetin özel sektöre gördürülmesi incelenerek sistemin işleyişi ve sonuçları irdelenmeye çalışılacaktır.

Çalışmamızda bir arada zikrederek incelemekte olduğumuz yolların sulanması ve yıkanması, aslında birbirinden farklı amaçları olan, değişik nitelikte işlemlerdir. Sokakların sulanması, iklime, yolları kaplayan malzemeye ve nüfus yoğunluğu vs gibi sebeplerin varlığına bağlı olarak değişim

gösterebilmektedir. Caddelerin yıkanması ise yine iklimle bağlantısı bulunmakla birlikte, öncelikle yolların üst kaplamasını oluşturan malzemeye çok bağlantılı bir konudur. Toprak kaplama yollarda sokak sulaması, özellikle yaz mevsiminde bir gereklilik olarak ortaya çıkabilmektedir. Ancak, toprak satırlı olan yolların temizlik amacıyla yıkanması, pek de mantığa uygun değildi. Tam tersine, yolların çamurlaşmasına sebep olacağından, bu tür yerlerde temizlik toz kalkmayı önleyecek kadar sulayarak yolların süpürülmesi şeklinde olabilirdi. Taş, asfalt vb sert satırlı yollarda ise, temizlik amaçlı yoğun yıkama, sağlığa uygunluk (hijyen) açısından önem taşıyan bir faaliyet olarak ortaya çıkmaktadır.

2.Eski İstanbul'da Sokak Temizliği Hizmetleri

Modern belediye yönetiminin kurulmasından önce, bugün belediye hizmeti olduğunda ittifak edilen birçok hizmet, başta vakıflar olmak üzere, değişik kişi ve teşkilâtlar eliyle yürütülmekteydi. Türk belediyecilik araştırmacılarının önde gelenlerinden olan Osman Nuri Ergin, Tanzimat dönemine gelinceye değin ülkemizde belediye işlerini ferdi girişimlerin (vakıfların) yürüttüğünü, gayrimüslim tebaa için ise, birçok beledi işlerin kendi cemaatleri tarafından yerine getirildiğini ve herkesin evinin veya dükkânının önünü silip süpürerek çöplerini götürüp denize dökmek veya döktürmekle mükellef olduğunu ifade eder. (Ergin, 1944: 4-22) 1865 tarihli bir belgede, İstanbul'da çöpleri denize dökmek için özel bir iskele ve duba yapılmış olduğu ve bu iş için özel tekne inşa ettirildiği görülmektedir (BOA, İMV: 24006).

Daha eski dönemlerde ve birçok toplumda olduğu gibi, klasik dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda şehirlerin sokak temizliği işini görmek üzere teşkilâatlanmış bir kamu otoritesi bulunmamaktaydı. (Akyüz, 1996: 235) Bu hizmet, mahalle halkı ve çarşı esnafı tarafından yürütülmekteydi. Yine de bu iş ile irtibatlı kamu görevlileri yok değildi. Bu hizmetten sorumlu olan Yeniçeri Ocağına mensup görevliye, önceleri 1570'li yıllarda *mezbele subaşı* (İlgürel, 2009: 447), 1760'larda *çörçöp subaşı* denilmekteydi. (BOA, CB: 2945) 1885'lerden itibaren ise, belgelerde *çöplük subaşı* veya *tahir subaşı* unvanını taşıdığı belirtilen (Günalan, 2009: 78) yetkili, bu hizmetin yürütülmesini gözetirdi. (Ortaylı, 1996: 396) Fakat zihniyet olarak bu tür işlerin vatandaşın kendi özel gayretiyle yürüyen faaliyetler arasında kabul edilmekte olduğu görülmektedir. Bu konuyla ilgili 1855 tarihli bir belgenin, son derece önemli

olduğunu düşündüğümüzden, tarafımızca yapılan transkripsiyonunu buraya aynen alıyoruz. Bu belgede sokaklarda biriken çöplerin temizletilmesi işine ilişkin harcamanın, maliye sandığından karşılanamayacağı ve dükkân sahipleriyle mahalle sakinlerine bu işlerin yaptırılması gerektiği şeklinde Kaymakam talimatlandırılmaktaydı:

“Gülyalı Kaymakamına

Esvak ve sairedede terakkim eden (biriken) süprüntü ile müteazi (uzuvlaşmış) şeyler kaldırılarak usul-i nezafetle halli zımında, vukubulacak masarifin mal sandığından tesviyesi (ödenmesi) hakkında vaki olan iş'ar (gelen bilgi) üzerine, keyfiyet Meclis-i Vala'ya ledel-havale bu makule masarifin (bu tür harcamalar) mal sandığından tesviyesinin misli gayr-i mesbuk (emsali görülmemiş şey) olduğunu Maliye Nezareti'nce beyan olunup umur-ı tathirat ve tanzifat dahi lâzımeden (gerekli) olduğundan mahalli sairenin olduğu misilli, çarşı ve pazarda terakkim eden süprüntünün dükkân sahiplerine ve mahalle aralarında biriken mezbelenin dahi mahalle imam ve muhtar ve muteberleri marifetiyle ahali-i mahalliye kaldırılması ve icabı takdirinde prangabend olan mücrimine (kürek mahkûmlarına) dahi iane ettirilerek nezafeti belediyeye dikkat ve itina kılınması hususunun tarafınıza yazılması tensip olunmuş olmakla ber minvali muharrer icrayı iktizasına (yazılmış olduğu şekilde gereğinin yapılmasına) mubaderet (girişilmesi) eylemeniz siyakında (ifade şekli)” (BOA, A.MKT.MVL: 75/16)

Bu işin finansmanı, dükkân ve konut sahiplerinden tanzifat resmi (temizlik vergisi) tahsil edilerek karşılanacaktı. (BOA, CB: 1176)

Askeri bir görevli olan subaşların yanında, mahalle imamaları ve *pasbanlar* (mahalle bekçileri) de sokakların temizliğini gözetirlerdi. Bu görevliler, çevrenin temiz tutulması konusunda, subaşı ve kadıya karşı sorumluluk taşımaktaydılar. (Günalan, 2009: 79) Subaşlar, çöpleri toplayıp ayıklama işini, yıllık belli bir ücret karşılığı, arayıcı esnafına ihale ederlerdi. Bu arayıcı esnafı, evleri dolaşarak çöpleri toplarlardı, deniz kenarına götürerek ayıklarlar ve işe yarayan kısımlarını alıp geri kalanını denize dökerlerdi. (Ergin, 1995: 78)

Esnaf teşkilâtları tarafından, kendi aralarından seçilen önderleri olan *Esnaf kethüdası*, çarşının temizliğini de gözetmekteydi. Her esnaf kolunun ayrı bir yönetim kurulu vardı. Bunların başına Esnaf Şeyhi denip, yaşlı, okuryazar esnaf arasından seçilir ve Belde Kadısı tarafından hükümete arz olunurdu. Bunların ikincisi Esnaf Kethüdası idi. Bu da esnaf tarafından seçilir, seçimi hükümetçe onaylanırdı. Esnaf kethüdası ihtiyar heyetinin başkanı olup, oturumları yönetir, kararlarda son sözü söyler, özellikle esnafın kültürel

gelişmesi ile meşgul olurdu. Çarşı esnafı, kendi dükkânının önü ve etrafın temizliğinden sorumlu tutulmaktaydı. Bu konudaki yasaklara ve kurallara uymayanların tespiti ve cezalandırılması, hatta gerekirse İstanbul'a bildirilmesi hususunda vilayetlerdeki subaşılar sorumlu tutulmaktaydı. (Günalan, 2009: 81)

Yeniçeri Ocağı'na mensup *acemi oğlanları*, büyük cadde ve meydanların merkezi hükümetçe temizletilmesi içinde görevlendirilirdi. 1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırılıp İhtisap Nezareti'nin kurulmasıyla, sokak temizliğini gözetme görevi de bu yeni kuruma geçmiş oldu. (Ortaylı, 1996: 396) Zaten bu yeni teşkilâtın kısa süren mevcudiyeti süresince, temel fonksiyonu, yatırımcılıktan ziyade gözetici ve denetleyici bir rol oynamaktan ibaret olmuştur.

Osmanlı klasik döneminde, imparatorluğun diğer şehirlerinde de durum pek farklı değildi. Osmanlı dönemi Arap kentlerinin de temizlik işlerinin benzer şekilde yürütüldüğü görülmektedir. Kahire'de sokakları süpürme ve sulama işlerinin, *zebbal* adı verilen, bu işi meslek edinmiş çöpçülerce yapıldığı ve bunların ücretlerinin mahalle sakinlerince karşılanmakta olduğu ifade edilmektedir. Bu görevlilerin bir loncaya kayıtlı meslek erbabı olduğu hususu da zikredilmeye değerdir. Dikkati çeken bir başka konu da sokakları süpürme ve sulama işleminin, temizlikten ziyade toz kalkmasını önlemek için yapılmakta olduğudur. Halep'te de ücretlerini esnafın ödemekte olduğu, *kennas* adı verilen profesyonel süpürücü loncası mensuplarının, pazarları süpürdüğünü görmekteyiz. Yine bu işle görevli meslek erbabı olan *reşşaşlar*, özellikle pazar kurulan sokakların sulanması işiyle iştigal etmekteydi. Bunların ücreti de esnaf tarafından karşılanmaktaydı. Bu sulamanın nedeni de temizlikten ziyade, pazarlanan malların tozdan zarar görmesini önleme ve serinlemeyi sağlama olarak izah edilmektedir. (Raymond, 1996: 467-468)

1851 yılında, Trablusgarp kalesinde biriken çöp ve atıklar, hastalıklara sebep olduğundan, bunların çıkartılması ve şehir dışındaki bahçıvanlara satılması, bedelinin de bu işi yapanlara ödenmesi ile ilgili Osmanlı hükümetinin verdiği talimat burada anılmaya değer bulunmaktadır. Çöp ve gübrelerin şehir dışındaki bahçıvanlara satışından elde edilecek para bu işe yeterli olamayacağından, eksik kalan kısmın, fakir kimseler hariç olmak üzere, şehir ahalisinden toplanması için, yabancı ülke vatandaşları hakkında diplomatik sorun çıkmamasını temin etmek amacıyla, İngiltere, Fransa gibi ülkelerin de rızasını gözeterek emir verildiği görülmektedir. (BOA, İMV: 7529)

İstanbul'un, cadde ve sokaklarının sulanmasında, benzer sebeplerin etkili olduğu söylenebilir. Özellikle yaz mevsiminde toz kalkmasını önlemek için, sokakların sulanması gerekmektedir. 1850 tarihli bir Meclis-i Vala mazbatasına göre, o yıl yaz mevsiminde uzun zaman yağmur yağmamış olması nedeniyle sokaklarda fazla miktarda çöp birikmiş olduğundan, meydana gelen koku ve hastalıkların önlenmesi için, İstanbul, Eyüp, Galata, Üsküdar, Boğaziçi bölgelerindeki dükkân ve konut sahiplerinin binalarının önünü süpürmeleri hususu, zaptiye neferleri tarafından tembih ve kontrol edilmesi istenmekteydi. (BOA, İMV: 5396) Cadde ve sokaklar, toz kalkmasını önleyecek şekilde döşenemediğinden, belli aralıklarla sulanması bir çözüm olarak düşünülmekteydi. Yirminci asrın başlarında, İstanbul'un belediye başkanlığını yapmış olan Cemil Topuzlu; göreve başladığında, asfalt yol hemen hiç bulunmadığı gibi, tramvay geçen caddeler dışında parke kaldırım yolların olmadığını ifade etmekteydi. (Topuzlu, 1982: 90) Bazı ana caddelerin ise sulama dışında ayrıca zaman zaman yıkanması, toz, toprak gibi birikintilerin temizlenmesini sağlamaktaydı.

Ondokuzuncu yüzyılda, Osmanlı metropollerindeki sosyo ekonomik gelişmeler, şehir idaresinde de dönüşüm ve modernleşmeyi zorunlu kılmaktaydı. Artık eski sistemin (kamu hizmetlerinin ağırlıklı olarak vakıflar eliyle görülmesi vb) ıslahıyla kent hizmetlerinin yürütülemeyeceği anlaşılmıştı. Çünkü, şehirler fonksiyonel olarak değişikliğe uğramıştı. Bu yeni gelişen şehir düzeni ile insan ve toplumsal ilişkiler bakımından yoğunlaşan kent merkezleri, kamu hizmetleri alanında yeni ihtiyaçların ve yeni bir organizasyonun ortaya çıkması sonucunu doğurmuştu. (Tekeli, 1990: 45)

3.Modern Belediye Döneminde Yolları Sulama-Yıkama Hizmetleri

a- Konunun Belediye Hizmeti Olarak Düzenlenmesi

Bilindiği gibi ülkemizde modern belediye idaresi 1855 yılında İstanbul'da Şehremaneti'nin kurulmasıyla başlamaktadır. Yukarıda belirtmiş olduğumuz gelişmeler sonucu, ilk olarak İstanbul'da modern belediye kurulur. Bir yerel yönetim kurumundan ziyade, yerel nitelikli bazı hizmetleri yürütmek üzere yeni bir '*memuriyet*' kurulmakta olduğu açıkça anlaşılan Şehremaneti nizamname layihasının ikinci maddesinde, *Şehremaneti memuriyeti*'nin temel görevleri arasında, "...*Dersaadet'in şehirce olan tanzifat ve tathiratna* (temizlik) ve

esvak (sokaklar) ve *pazarın iyi haline nezarete* (gözetme) *memur olduğu...*" ifade edilmekteydi. (Ergin, 1995: 1272)

Modern belediye idaresinin kurulmasından sonra, ülkemizde (İstanbul'da) yolların süpürülmesiyle birlikte ayrıca sulanması hizmetinin belediye görevleri arasında düzenlenmesi, ilk kez 1858 tarihli *Belediye Dairelerinden Altıncı Daire İtibarı Olunan Beyoğlu ve Galata Dairesinin Nizam-ı Umumisi*'nin, '*Meclisin Vezâif-i Umumiyesi*' (genel görevleri) başlıklı 53'ncü bendinde yer almaktaydı. (Ergin, 1995: 1609)

Buna göre; temizlik ve halkın genel rahatının sağlanmasına dair bütün hizmetler, Belediye Meclisine ait olacaktı. Yol, sokak, kaldırım ve kanalizasyon yapımı, yolların kandillerle aydınlatılması, **yolların süpürülmesi ve sulanması**, sokakların genişletilmesi ve hatlarının düzeltilmesi, sular ve su yolları ile gaz, yolların düzeni, sakat binaların yıkılması, gıda maddelerinin denetimi, diğer belediye dairelerinin meclisleriyle birlikte, zahire (tahıl) narh tarifelerinin tespiti, hububat ve gıda maddeleri tartı aletlerinin ölçü ve ayar işleri, panayır, tiyatro, çarşı, lokanta, okul, balo, kahve, meyhane vb topluma açık yerlerin denetimi belediye dairesine ait görevler arasında yer almaktaydı.

Pazar ve sokakların temiz tutulması, kaldırımların suyuolcular ve lağımcılar tarafından bozulmaması hakkında, Meclis-i Ali-i Tanzimat'a sunulup, bu meclis tarafından görüşülerek benimsenen layihanın, 200 adet cüzdan şeklinde ve 700 adet de adi surette bastırılıp çoğaltılarak zabıta memurlarına ve diğer gerekenlere dağıtılması ve gazetelerde ilan olunması hususunda 20 Temmuz 1861 tarihinde karar alınmaktaydı. (BOA, A.MKT.MHM: 227/4)

1859 tarihinde, ülkemizde ilk Belediye Zabıta Talimatnamesi olarak bilinen, *Altıncı Daire-i Belediye*'ye (Beyoğlu Belediye Dairesi) ait *Sokaklara Dair Nizamname*'de de sokakların temizliği ve yıkanması konusu düzenlenmiş bulunmaktaydı. Buna göre;

Beşinci bentteki düzenlemeyle, süprüntü hakkında belediye dairesi sınırları içerisinde bulunan sokaklar tertip olunacak defter gereğince üç sınıfa ayrılacaktı.

Belirtilen şartlara göre, sokakların süpürülmesi, en ehven baha (en düşük bedel) ile kabul eden kimseye havale olunacaktı. Sokakların birinci sınıfta bulunanları, kışın her gün birer ve yazın her gün ikişer kere, ikinci sınıfta

bulunanları günde bir ve üçüncü sınıftakileri haftada bir kere süpürülecekti. Süpürme ile ilgili bu uygulama maddesi, Nisan'ın başlangıcından Ekim ayının başlangıcına kadar geçen zamanda öğle vaktinden beş altı saat evvel ve öğle vaktinden yedi sekiz saat sonra ve Ekim ayının başlangıcından Nisanın başlangıcına kadar geçen zamanda da öğleden altı yedi saat sonra uygulanacaktı.

Konut ve dükkân sahipleri ve kiracılar süprüntüyü almak için, belirtilen saatlerde geçecek araba, beygir ve katırları beklemeleri gerekecekti. Belirtilen araba, beygir ve katır gibi yük hayvanlarını getiren hizmetçilerin geçecekleri yerlerde bulunan her bir hanenin kapısını çalacakları ve o anda ev sahipleri veya kiracılarının fiçı, teneke ve sair kap içerisinde olan süprüntüyü getirip tahsis olunan araba veya sepetlerin içine boşaltmağa mecbur olacakları, Sekizinci bentte düzenlenmekteydi.

Yine bahsi geçen nizamnameye göre, süprüntü maddesinin gerektiği şekilde halledilmesi için konut ve dükkân sahipleri kendi ev ve dükkânlarının önlerinde bulunan yaya yollarının ve kenarlarının her gün kazınıp **yıkanması** ve süpürülmesi hususlarına önem vereceklerdi.

Bina inşa eden kimselerin, yapılarının civarlarında bulunan sokakların ve yaya yollarının, daima temiz tutulmasına dikkat edecekleri hususu da Onuncu bentte düzenlenmiş bulunmaktaydı.

Nizamnamenin Onbirinci bendinde, bu düzenlemelere aykırı hareket edenlerle ilgili cezai müeyyideler yer almaktaydı. Sokaklara süprüntü bırakan, suları dışarı döken ve sokakların temizliğine dair konulardaki belediye emirlerine aykırı harekette bulunanlara, Ceza Kanunu'nun 254'ncü maddesinde belirtildiği üzere, bir beyaz beşlikten beş beyaz beşliğe kadar para cezası verilmek suretiyle cezalandırılmaları düzenlenmiş bulunmaktaydı.

Nizamnamenin, *Sokakların Sulanması Beyanındadır* başlıklı Onikinci bendinde ise, Yazın sokaklarda ve seyir yerlerinde insanların rahatını sağlayacak şekilde, Belediye Meclisi tarafından belirlenecek şartlara göre, belediye dairesi sınırları içerisinde bulunan caddelerin ve gereken diğer yerlerin **sulanması** hizmeti de yine eksiltme yoluyla isteklilere ihale olunacaktı. (Ergin, 1995: 1786)

Böylece yukarıda zikrettiğimiz 1858 tarihli nizamnameden sonra, 1859 tarihli bahsi geçen *Sokaklara Dair Nizamname* ile ülkemizde ilk kez yolların

düzenli olarak yıkanması ve sulanması, bir kamu hizmeti olarak düzenlenmişti. Modern belediye yönetiminin kurulması sonrasında, İstanbul'da şehir sokaklarının temizlik amacıyla yıkanması ve sulanması işleri, kamu hizmeti olarak kabul edilip, belediye görevleri arasına dâhil edilmiş bulunmaktaydı.

Bu nizamnameyle, *Altıncı Belediye Dairesi*, yani Beyoğlu-Karaköy sınırları içerisinde yer alan bölgede, gereken caddelerin sulanması işi belediye tarafından ihaleye çıkarılarak isteklilere yani müteahhitlere gördürülecekti. Belediyenin kendi imkânlarıyla yani emanet usulüyle bu işi yapması yasaklanmaktaydı adeta. Böylece, Ülkemizde bir Avrupa adası şeklinde gelişen Beyoğlu tarafında, belki de birçok Avrupa kentinden daha önce, bu hizmetin liberalizasyonu gündeme gelmiş olmaktaydı. Ancak, yolların sulanması hizmeti, bazen ihaleye verilerek, bazen de Şehremaneti tarafından yürütülmek suretiyle devam ettirilmişti. Hizmetin tamamen özelleşmesi söz konusu olamamış, yaklaşık on yıl kadar böyle devam ettikten sonra, ihale usulünden vazgeçilmişti. (Ergin, 1995: 912)

1868 tarihli *Şehremaneti Nizamnamesi*'nin 3'ncü maddesiyle, belediye idaresinin, genel olarak şehrin güzelleştirilmesi ve temizlenmesiyle, mahalle ve panayır yerlerinin düzen ve temizliğine gayret edeceği belirtilmekteydi. Şehremaneti'nin (İstanbul Belediyesi) yeniden düzenlenmesi sonrasında, belediye tarafından *tenzifat memurlarının* tayin edildiği görülecekti. Belediyenin güç ve imkânları ise ancak ana caddelerin temizliğini yapmaya yetecekti. Ara sokakların temizlik ve bakımı bu yeni kurumun takatinin üzerinde kalmaktaydı.

Yine ülkemizde ilk belediye kanunu olan 1877 tarihli *Dersaadet Belediye Kanunu*'nda, *Belediye Vezâif-i Umumiyesi* başlıklı 3'ncü maddede, Belediye Dairesi sınırları içerisinde bulunan yerlerin tezyinat (güzelleştirme) ve tanzifatı (temizlik) belediyenin görevleri arasında yer almaktaydı.

b- Belediye Temizlik Biriminin Kurulması

Modern belediyenin kurulmasından sonra, yerel yönetim teşkilâtı içerisinde, sokakların temizlenmesiyle ilgili hizmetten sorumlu bir memurun görevlendirilmesi, ilk olarak 1871 tarihinde gerçekleşmişti. Sokakların temizlenmesinin öncelikli işlerden olduğu ifade edilerek 1871 tarihinde caddelerin sürekli temizliğinin sağlanması için yapılacak çalışmaları koordine

etmek ve tanzifat resmi tahsilatını yürütmek üzere, Belediye Tanzifat Müdürü olarak Mahmut Bey'in tayin edilerek, gereği için Maliye Nezareti'ne bilgi veren belgeden, İstanbul'da ilk Temizlik İşleri Müdürünün görevlendirilmiş olduğu tarihi öğrenmekteyiz. (BOA, İD: 44220) Bir yıl sonra da tanzifat resmi toplanması için, belediye meclisinin teklifi uygun görülerek, özel tahsildar tayini kararlaştırılmaktaydı. (BOA, ŞD: 985)

Resim 1: İstanbul Şhremini Operatör Cemil Topuzlu.

Yukarıda kısaca özetlemiş olduğumuz gibi, modern belediye teşkilâtının kurulduğu 1855 yılından itibaren, konuyla ilgili bütün mevzuatta şehrin temizliği hizmeti, önemli bir görev olarak, belediyelerin sorumluluk alanı içerisinde yer almış olmaktadır. Ancak bu hizmetle ilgili bir birimin teşkilâtlanabilmesi, yarım asırdan fazla bir sürenin geçmesini gerektirmişti. *Op. Dr. Cemil Topuzlu Paşa'nın Şhremiñliđi* (belediye başkanlığı) döneminde, temizlik biriminin yeniden teşkilâtlanması gerçekleşmiş oldu. 1911 yılında *Nezafet-i Fenniye* (fenni temizlik) *Müdüriyeti* (Ortaylı, 1996: 397) kurularak, konuya verilen önem ortaya konmuş olmaktadır. Belediye başkanının bir hekim olmasının, elbette bu tercihte etkili olduğu düşünülebilir. (Ergin, 1996: 312) Gerçekten de bu birimin başına, yine kendisi gibi bir hekim olan *Vedii Bey* ilk müdür olarak tayin edilir. Şhremini Cemil Bey, İstanbul'daki şehir temizliği için bir teşkilâtlanmaya giderken de Batıdan değil Dođu Avrupa'dan bir şehri, Bükreş'i örnek almış olduğunu ifade eder. Birimin oluşturulmasıyla, müdürlük, tanzifat müfettişliği, mubassır, çavuş, onbaşı ve amelelik gibi unvanların takviyesiyle güçlendirildi. Üstü açık çöp arabaları yerine, belediye tamirhanesinde, Bükreş'ten örnek alarak, üstü kapalı, içi çinko kaplı arabalar

yaptırıldı. Bu işte sürekli ve dinamik bir personel yapısı oluşturabilmek için de Amele Tasarruf Sandığı kuruldu. (Topuzlu, 1982: 103-104)

4.Sokakları Sulama İşinin Sistematik Bir Yapıya Kavuşması

Önde gelen bazı Osmanlı metropolleri gibi, İstanbul'da da ondokuzuncu asrın ikinci yarısından itibaren, sosyo ekonomik alandaki gelişmeleri müteakip, iktisadi-sınâî belediye hizmetleri olarak ifade edilen hizmetlerle ilgili pek çok ilerlemeler kaydedilmişti. Bunun sonucunda, Osmanlı metropollerinde, daha ziyade yabancı sermayeli özel şirketlere birtakım altyapı hizmetlerinin ihale edildiği bir döneme giriliyordu. İçmesuyu dağıtım imtiyazı verilmesiyle, şehre çevredeki tabii ve suni göl ve göletlerden basınçlı ve paralı su iletmeye başlanmıştı.

Şehre su sağlamayı üstlenen şirketler ile yapılan sözleşmelere, yolların sulanması ile ilgili hükümler de konulmaktaydı. Su şirketlerinin kendi görev ve yetki alanları içerisinde bulunan meydan ve sokakları sulamak için, belediye dairelerince istenildiği takdirde, bir ücret karşılığında kendilerinden su alınacaktı.

Dersaadet Su Şirketi'yle yapılan 1874 tarihli ilk sözleşmede, şehir içindeki yolların sulanması ve yıkanması konusunda herhangi bir hüküm bulunmamaktaydı. Demek ki bu dönemde, İstanbul'a Terkos Gölü'nden su getirme teşebbüsünün hayata geçirilmesinde, buradan getirilecek suyun, sokakların belediye tarafından sulanmasında kullanılması öngörülmemektedir. 1886 tarihinde, Su Şirketi'yle yapılan ikinci sözleşmede ise, dördüncü maddeye bir son cümle olarak şu hüküm eklenmekteydi: “*Ve İstanbul'un iktiza eden meydan ve sokaklarını sulamak için, Şehremanet-i celilesince elyevm bu yolda ihtiyar olunan masarife nispetle fâide görüldüğü halde, şirketten bedel mukabilinde su alınacak ve bunun şeraiti şirketle emânet-i müşarünileyh beyninde (şirketle sözü edilen belediye arasında) kararlaştırılacaktır.*”

Yani İstanbul'la ilgili olmak üzere, sokakların sulanması hususunda ilk olarak 29 Ağustos 1886 tarihinde *Dersaadet Su Şirketi* ile yapılan sözleşmede; İstanbul'da gereken meydan ve sokakları sulamak için, Şehremaneti tarafından gerçekleştirilecek denemeler sonucunda bu amaçla yapılacak harcamaya oranla yararlı görüldüğü takdirde, şirketten ücreti karşılığında su alınacağı ve bunun şartlarının şirketle belediye arasında kararlaştırılacağı ifade edilmekteydi.

Belediye tarafından yolların sulanmasına ihtiyaç duyulduğu takdirde, su şirketinden işlem yapılması istenecekti. Örneğin 1887 yılı sonbaharı başında, İstanbul ve çevresinde yağın aşırı yağmurlar nedeniyle, bentler ve su havzalarında doluluk oranı yükselmiş ve bunun sonucunda sulama için şirketten su alınmasına ihtiyaç kalmamıştı.(BOA, DH.MKT: 1444/80)

5.Yolların Sulanması İçin Sözleşme Yapılması

Yukarıda sözü edilen şehir içmesuyu ile ilgili imtiyaz sözleşmesinin bu hükmüne dayanarak, 1891 yılında belediyeye şirket arasında yolların sulanması hususunda bir sözleşme yapılmıştı.

Sonunda İstanbul şehrinin tamamında olmasa da, Birinci, Dördüncü ve Altıncı Belediye Daireleri sınırları içerisinde bulunan şoseslerle, bazı cadde ve sokakların, Su Şirketi tarafından sulanmasına saltanat makamınca izin verilmişti. Bunun için, yıllık olarak ödenecek 2450 Lira bedel karşılığında, sokakları sulamak üzere, *Şehremaneti* ile *Dersaadet Su Şirketi* arasında düzenlenen sözleşme layihası, *Meclis-i Mahsus-ı Vükela* (Bakanlar Kurulu) tarafından uygun görülüp Padişah tarafından da onaylandığından, 23 Mayıs 1891 tarihli bir yazıyla gereğinin yapılması *Dâhiliye Nezareti* tarafından Şehremaneti'ne bildirilmekteydi. (BOA, DH.MKT: 1835/45)

Böylece Belediye, İstanbul Su Şirketi'nin sadece denetleyicisi ve mercii olan kurumlardan birisi olan kamu otoritesi olarak kalmamakta, aynı zamanda en büyük müşterisi konumuna gelmekteydi. Bütün bu sebepler, Şirketin idareyle ilişkileri iyi tutması gerektiğini de göstermekteydi. Ancak sadece Şirketin Belediye ile değil, ta padişahlık makamına kadar uzanan bir temas ve iltimas trafiği ve zincirine de ihtiyaç duyduğu aşağıda gösterilmektedir.

6. Zamanla Sulanacak Yerlerin Artması

Yukarıda açıklamış olduğumuz, isimleri tespit edilerek sözleşmede yer almakta olan sokak ve caddelerin, yıllık olarak belirlenmiş sabit bedel karşılığında, sulanması kararlaştırılmıştı. (Ergin, 1995: 3014) Ancak aradan fazla bir zaman geçmeden, sulanacak olan yerlere yeni ilâve olunanlarla, sulama işine ayrılan bütçeyi artırmak gerekecekti. Sulama işine yıllık olarak yapılan ödeme artarak 3030 liraya ulaşmış olacaktı.

Öncelikle Birinci, Dördüncü ve Altıncı Belediye Daireleri dâhilindeki yolların sulanmasına dair Su Şirketi ile Şehremaneti arasında imzalanmış olan sözleşmede olmayıp, ilave olarak sulanması istenen yerler için, Ekim 1891'de, mevcut sözleşmedeki sulama ücretinin hesaplanmasındaki şartlara göre hesaplanmak üzere, Su Şirketi'yle ek sözleşme yapılmak üzere, onay verilmesi için Şehremaneti tarafından Dâhiliye Vekaleti aracılığıyla Sadaret Makamı'nın Padişah'tan irade-i seniye alması istenmekteydi. Bunun için hazırlanıp gönderilen mukavelename müsveddesinin Sadrazama sunulduğunu görüyoruz. (BOA, DH.MKT: 1882/14) Ancak bu belgede ek sulama istenen yerlerin nereler olduğu anlaşılmamaktadır. Yalnız ek olarak sulanacak bu yerler için, eğer irade-i seniye onay verirse, şirkete yıllık olarak ilaveten 177 lira 42 kuruş ödenmesi gerekecekti.

5 Eylül 1892 tarihli bir belgede, Bakanlık'tan Sadaret Makamı'na yazılan yazıda, yukarıda bahsedilen yıllık 177 kûsur lira ek ödeme yapılmasını gerektiren ilave yerlerin sulanması için, ek sözleşme yapılması hususunda belediyeye onay verildiği anlaşılmaktadır. (BOA, DH.MKT: 1996/110)

22 Ekim 1892 tarihli bir belgede, bakanlıktan belediyeye gönderilen yazıda, Birinci, Dördüncü ve Altıncı Belediye Daireleri dâhilindeki bazı şose, cadde ve sokakların sulanması işiyle ilgili, belediye ile yapılan sözleşme gereği Dersaadet Su Şirketi tarafından yapılmakta olan işe eklenecek yeni sulama alanının ölçüsüyle ilgili bilgiler yer almaktadır. (BOA, DH.MKT: 2013/90)

Aynı gün bakanlıkça belediyeye gönderilen ikinci bir yazıda ise, bu ilave olarak sulanacak yerlerin nereler olduğunu öğrenme imkânına kavuşmuş oluyoruz. Buna göre, sulanacak yeni yol, Beşiktaş'ta Akaretlerin önünden geçen cadde olup, bunun alanının 7269 metrekare olduğu belgeden anlaşılmaktadır.(BOA, DH.MKT: 2013/81)

1893 Haziranında ise, Şehremaneti tarafından, Birinci Daire-i Belediye dâhilindeki Fuad Paşa Caddesi'nin ücret karşılığı Dersaadet Su Şirketi'nce sulanması talebinin bakanlıkça sadaret makamına arz edildiğini öğrenmekteyiz. (BOA, DH.MKT: 65/20) Yolları sulama işi gittikçe büyümektedir.

Bundan bir ay kadar sonra, 11 Temmuz 1893 tarihinde, Kuruçeşme-Ortaköy arasındaki cadde ile Beşiktaş İhlamur Kasrı ve Nişantaşı'ndan Teşvikiye Camiine uzanan Kâğıthane Caddesinin, on iki yıl süreyle sulanması işinin ihalesinin Dersaadet Su Şirketi'ne verildiğini görmekteyiz. Bu ilave alanın

sulama maliyeti ise, Belediye'ye yıllık olarak 135 Osmanlı altın lirası ve 92 kuruştur.(BOA, DH.MKT: 39/8) Bu iş için padişah'tan irade-i seniye alınması da sağlanmış olup, Şehremanetinden gereğinin yapılması istenmektedir.

Yukarıda, 1893 yılında, sulama kapsamına alınması yönünde belediye tarafından, onay alınmak üzere sözleşme taslağı hazırlanarak bakanlığa gönderildiğini ifade ettiğimiz, Fuad Paşa Caddesi'nin sulanması için, Ocak 1894'de onay çıktığını görmekteyiz. Birinci Belediye Dairesi dâhilinde bulunan Fuad Paşa Caddesi'nin sulamasının yıllık maliyeti 24 Osmanlı altın lirası, 44 kuruş olacaktır.(BOA, DH.MKT: 199/64)

7. XX. Yüzyıl Başında Sözleşmenin Yenilenmesi

Yolların sulanması ile ilgili sözleşmenin süresi 1903 yılında bitmişti. O tarihte aynı şekilde 12 yıl süre ile ve yıllık 5.245,5 lira bedelle sözleşme yenilenmek istenmişti. Ancak bu koşullar uygun görülmeyerek, dört yıl süreyle, günde üç defa sulanmak ve yıllık dört bin lira ödemek üzere yeni sözleşme yapılmıştı. Buna göre, belirtilen yollardan daha fazla yer sulandığı takdirde nispi bir bedel ödemek şartıyla, sözleşmenin yenilenmesi kabul edilmişti. (Ergin, 1995: 3014)

Süresi on iki sene olan bu sözleşme sona erdiğinde, tekrar yenilenmesi için, birçok görüşme ve yazışmalar cereyan etmişti. Burada arşiv belgelerine dayalı olarak bu konuyu özetlemeye çalışacağız.

Bu konuyla ilgili yapılan yazışmaları anlatan, Dâhiliye Nezareti'nin bir yazısına göre, durum şu şekilde özetlenebilir: "İstanbul Birinci Belediye Dairesi (yalı köşkünden Yenikapı İskelesi'ne ve içerden Langa yoluyla Bayezid ve Süleymaniye'den Unkapanı İskelesi'ne kadar olan Bölge, yani Eminönü'nün bir kısmı), Dördüncü Belediye Dairesi (Eyüp, Bahariye ve Kâğıthane köyü ve Alibeyköy ve Küçükköy'den Ayestafanos ve Makriköy'den Yedikule'ye olan sur dışındaki bölge belediye dairesi) ve Altıncı Belediye Dairesi (Beyoğlu) sınırları içerisindeki bölgede belirlenen bazı büyük cadde ve sokakların, günde iki defa sulanması için, on iki yıl önce *Dersaâdet Su Şirketi* ile akdedilen sözleşmenin süresi, 1904 Nisan ayının on beşinde sona erdiğinden, önceki yıl ücreti olan üç bin otuz Osmanlı lirasına, yedi yüz on yedi lira ilave edilerek ve anılan cadde ve sokaklar günde üç defa sulanmak üzere, yeni sözleşme yapılacaktı. Bu üçüncü sulama için yılda bin üç yüz elli altı buçuk lira ile

sulanacak yerlerde, sonradan yapılan bazı genişletmelerden dolayı meydana gelen farka karşı da yüz kırk iki lira ilâve edilerek, toplam beşbin ikiyüz kırkbeş buçuk lira verilmek üzere, sözleşmenin on iki sene süreyle yenilenmesi hakkında belediyeden gelen yazı *Sadaret Makamına* takdim edilmiş idi.

Ancak belediye tarafından beyan olunan sulama için, yıllık olarak şirkete yapılacak ödemenin, daha önce yapılmış olan ödemeye bin ikiyüz on beş buçuk lira ilave edilerek, beş bin iki yüz kırk beş buçuk altına yükseltilmesi, çok fahiş bir artışı. Üstelik bu esas üzerine sözleşmenin on iki yıl daha uzatılması, kabul edilecek bir şey değildi. Bunun için, su şirketinin müdürü çağrılarak, kendisine durum anlatılmıştı. Ancak, şirket müdürü ne ücret indirimine ne de sözleşme süresinin kısaltılmasına razı olmamaktaydı. *Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi*'ndeki bu tartışmadan sonra, şirket müdürü, ücret ve sözleşme süresiyle ilgili olarak, hükümete ve hatta saltanat makamına müracaat eylemişti.

Şehir içerisindeki yolların sulanması konusunda, şirketle yapılan sözleşmedeki 12 yıllık süre ve yıllık olarak ödenecek 5.240 lira fazla bulunarak, sözleşmedeki süre dört yıla ve yıllık olarak ödenecek bedel 4 bin liraya indirilmişti.

Dersaadet Su Şirketi'nin, sokakların sulanması ve yıkanması konusunda, hükümetle yapmak durumunda olduğu sözleşme taslağı gereği, öngörülenden daha az süreli ve daha sınırlı miktarda bir bütçe öngörülüp, mukavelenin buna göre değiştirilerek düzenlenmesi iradesi ortaya çıkınca, şirketin bizzat saltanat makamına yazı yazıp adeta yalvararak lehine düzenleme istediğini görmekteyiz.

Bu dilekçe, bazı kamuya ait işlerin, hangi şartlar ve usullerle belirlendiğini göstermesi bakımından son derece önemli bir örnektir. Söz konusu dilekçede, "... hiç olmazsa işbu son kararı, önceki kararın yarısı derecesi olan 4.650 lira ile 8 yıl sürenin tayini,.. aksi takdirde zarardan kurtulamayacakları ve konunun hallinin vicdan-ı humayuna bırakıldığından.." bahsedilmekteydi. (BOA, Y.PRK.ŞH: 3/31)

Burada dikkati çeken nokta, su şirketinin daha önceki sözleşmedeki bedelin yarısına razı olması, hatta bunun için iltimas istemesiydi.

Bu süreç oldukça sancılı ve tartışmalı geçmişti. *Dâhiliye Nezareti*'nden *Sadaret*'e gönderilen 12 Nisan 1903 tarihli yazıda, 12 yıl önce akdedilen sözleşmenin, bu yıl Nisan ayının onbeşinde sona ereceğinden, yine 12 yıl süreyle, ancak şoselerin günde bir üçüncü defa daha sulanmasının ilavesiyle

sözleşmenin yenilenmesi hususunda, Meclis-i Emanet (Belediye Encümeni) tarafından kararlaştırılıp, belediye tarafından gönderilen yazının, ekleriyle beraber Şurayı Devlet tarafından müzakere edilmek üzere takdim edilmiş olduğu ifade ediliyor. (BOA, DH.MKT: 685/9)

Dâhiliye Nezareti'nden gönderilen yazı, Şura-i Devlet Tanzimat Dairesi'ne gelip oradan Mülkiye Dairesine havale edilmiş, burada görüşülüp *Meclis-i Mahsus-ı Vükela*'da bu teklif ele alınmıştı. Öncelikle Şehremaneti'nden gelen teklifte, daha önce 12 yıl süreyle devam eden sözleşmede, yıllık 3030 lira 717 kuruş olan sözleşme bedeli, bu sefer cadde ve sokakların günde 3 defa sulanması, bu üçüncü sulama için senelik 1356,5 lira, sonradan ilave edilen sulama alanları için 142 lira daha ilavesiyle yıllık olarak toplam 5245 lira ödenmesi ve sözleşmenin yine 12 sene için yenilenmesi teklif edilmekteydi. Sulama bedelindeki artış ve sözleşme süresi, Şurayı Devlet ve Bakanlar Kurulu tarafından fahiş bulunmuş, şirket müdürü çağrılarak süre ve ücret konusunda indirim yapması istenmişti. Şirket müdürü ise, hükümete ve padişaha müracaat ederek yardım istemiş ve neticede, yenilenecek sözleşmenin dört yıllık olması, yıllık dört bin lira ödenmesi, sokak ve caddelerle yaya kaldırımlarının günde üç defa sulanması kaydıyla 24 Ağustos 1319 (1903) tarihinde kararlaştırılarak irade-i seniyeye arz edilmişti. Padişah iradesi de 9 Eylül 1903'de bu şekilde alınmıştı. İrade-i seniye 9 Eylül 1903 yani yaklaşık altı ay sonra Padişah tarafından onaylanmış oluyordu. (BOA, DH.MKT: 685/9)

Bu arada, 15 Mart 1904 tarihinde, *Dersaadet Su Şirketi* müdürü *Saile*'nin, bu konu ile ilgili Saltanat Makamına yazdığı dilekçe bulunmaktadır. Burada, irade-i seniye ile uygun bulunmuş olan sözleşmeden bahsedilerek, "*taht-ı himaye-i hazreti padişahî bulunan bir şirketin zarar uğramasının hilafet makamının adalet duygularıyla bağdaşmayacağına âcizane olarak bilinmekte olduğu*"ndan bahisle, sözleşme süresi ve bedeli konusunda yapılan indirimin işin yürütülmesine imkân vermeyeceği ve galiba yanlışlıkla kararda yer alan yaya kaldırımlarının sulanması konusunun bu güne kadar hiçbir sözleşmede yer almadığı vurgulanarak, bütün bu işlerin bir hesaba dayandığından bahisle, sokakların günde üç defa sulanmasını kabul edebileceklerini belirtiyordu. Ancak şirketin zarardan kurtarılabilmesi için, süre ve ücret konusunun bir kere daha incelenmesi konusunda, tek dayanakları olan, "*merhamet ve atafet-i seniye-i tacidar-ı azimlerine iltica ederek bu suretle her bir irade-i merhamete amade*" oldukları ifade edilmekteydi. (BOA, Y.PRK.ŞH: 13/20)

Bu karardan sonra, özellikle yaya kaldırımlarının sulanması konusunun sözleşme taslağına dâhil edilmesi, şirket tarafından kabul edilmemekteydi. Şehremaneti, konuyla ilgili bakanlığa yazdığı 13 Nisan 1904 tarihli yazıda, bunu belirterek, zamanın hızlı geçtiği ve sulama mevsiminin yaklaşmakta olduğundan bahisle, konuyla ilgili Babîâli tarafından ne karar alınacaksa bir an önce alınmasını talep etmekteydi. (BOA, DH.MKT: 685/9)

Bunun üzerine, Dâhiliye Nezareti'nden Sadaret Makamı'na gönderilen aynı gün (13 Nisan 1904) tarihli yazıda, bütün süreç özetlenerek, şirketin Padişah iradesi alınmış bulunan sözleşme metnini kabule yanaşmadığı, Şehremaneti tarafından da yolların sulanması hususunda başka bir çözüm yolu bulunmadığının ifade edildiğinden bahisle bir çözüm bulunması arz ediliyordu.

Bu konuyla ilgili 17 Nisan 1904 tarihli yazışmalarda, çok enteresan bir devlet krizine tesadüf etmekteyiz. Şehremanetinın ısrarla, su şirketinin padişah tarafından onaylanan sözleşme taslağını imzalamayacağından bahisle yeni bir çözüm istemesi yani bu şekilde belediyenin ısrarla sözleşmede değişiklik yapma izni istemesi karşısında; Sadrazam'ın, konu ile ilgili karar verilinceye kadar, belediye tarafından hayvan ve araba tedarik edilerek yolların sulanmasını istediğini Dâhiliye Nezareti'nden Şehremaneti'ne gönderilen yazıdan anlıyoruz. (BOA, DH.MKT: 685/9)

Esas krize yol açan yazı ise, 17 Nisan 1904 tarihinde Şehremini tarafından gönderilen yazıydı. Sadaret Makamı'nın istizan (izin isteme) konusundaki belediyenin tavrının anlaşılmadığını ifade etmesinden alınmış olduğu görülen Şehremini, *“bu babda anlaşılmayan bir cihet var ise o da, bundan bir hayli zaman evvel şirketin konuyla ilgili cevap yazısını ekleyip gönderdiğim yazıdaki açıklamanın Sadaret makamı tarafından anlaşılacak istenilmemiş olması sebebinin anlaşılmamasıdır”* diyor. Sadaret Makamı'nın yazısında kullandığı ibaredeki maksat ve zehap belediyenin anlamayacağı bir şey değildi. Şehremini, Padişaha olan bağlılık ve kulluk konusunda, Sadrazamla kendisi arasında kişisel karşılaştırma yapmaya tenezzül bile etmeyeceğini söylüyor. Devamında da; *“atebe-i ulya-i şevket ihtivayı cenabı hilafetpenahiye ferden sıdk ve ububiyetle müfteher ve mebahî ve kalp ve kalemi bu lezaiz-i hisyanla lebriz ve hali olan bu bende-i naciz bu mesele-i ubudiyette mukayese-i nefse tenezzül etmeyeceğini bundan birçok zaman evvel arz ve iş'ar eylemişti. Esasa gelince bu iska maddesinde öteden beri Emanet, şirketle cereyan etmiş olan muamelat ve müzakeratın neticesini Babîâli'ye tamamıyla ve etrafiyla*

bildirmiş olduğundan ve sebebi anlaşılamadığı beyyine olan ihtiyar-ı teenninin muhtevi olduğu maani-i istikamet butlanını her vakit ispata muktedir olduğumdan evvel emirde bu babda cereyan etmiş olan muamelatın bir heyeti mahsusa marifetiyle resmen tahkik ve tetkikini talep ve davi (davacı) ve bunun neticesine kadar ne şirket marifetiyle ve ne de vesait-i saire ile ıskayı esvak esbabının istikmaline (sokakları sulama işinin tamamlanmasına) katiyen müdahale edilmeyeceğini arz ve inba eylerim. Olbabda” diye yazıyı tamamlıyordu. (BOA, DH.MKT: 685/9)

Bu yazı karşısında, Sadaret Makamı'nca 18 Nisan 1904 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıyla, Şehremaneti'nin 17 Nisan 1904 tarihli yazısının, resmi yazışma diline aykırı ve yürürlükteki devlet kaidelerine uygun olmadığından, aynen iade buyrulmak üzere, bakanlığa gönderildiği ifade edilmekteydi. (BOA, DH.MKT: 685/9)

Bu konuda yazışmalar sürüp giderken, bu arada şirket müdürünün belirtilen sözleşme şartlarını kabul etmek zorunda kaldığı anlaşılmaktadır. Yani şirket, önceki sözleşmeye göre ücret alacak ve yaya kaldırımları için ayrıca ücret talep etmeyecekti. Bu sefer, sözleşme belgelerinin imza ve teatisinde, uyulması gereken kurullarla ilgili bir sorun çıktığı görülüyor. *Şura-i Devlet*'çe görüşülüp, *Meclisi Mahsusu Vükela* (Bakanlar Kurulu) tarafından kabul edilerek, irade-i seniye (Padişah onayı) ile tamamlanan sözleşme metninin İlgili daire, yani belediye tarafından şirketle imza ve teati edilebilmesi için, *Divan-ı Hümayun* kalemindeki Mukaveleler Defterine kaydedilip oradan tasdikli bir suretinin verilmesi ve o örneğe göre sözleşmenin imza ve teati edilmesi gerektiği belediyeye tembih edilmekteydi. (BOA, DH.MKT: 685/9)

Ancak, şirket müdürünün bu müracaatına rağmen, sonuçta 4 Ekim 1903 tarihinde, dört yıl için, belirtilen cadde ve sokakların gerektiği kadar sulanması, yıllık dört bin lira karşılığında, cadde ve sokaklar ile yaya kaldırımları günde üçer defa sulanmak üzere, sözleşmenin imzalanması hususunda Padişah iradesi ve hükümet kararı tebliğ edilerek konu kapatılmıştı. (Ergin, 1995: 3014) Yani şirket müdürünün yakarışları ve çabaları istediği sonucu almasına yetmemişti.

8. 1914 Tarihli Sözleşmenin İncelenmesi

1914 yılına gelindiğinde ise, 4.200 lira bedelle, yılda 245 gün ve günde iki defa belirtilen sokaklar sulanmak üzere, üç yıllık süre için, yeniden Belediye

ile Şirket anlaşmaya varmaktaydı. (Ergin, 1995: 3014) Bu sözleşmenin bitiş tarihi olan 28 Nisan 1913'den itibaren, önceki sözleşmelere göre büsbütün yeni tarzda bir sözleşme akdedilmişti. Burada 14 Mayıs 1914 tarihli sözleşme içeriğinden özetle bahsetmek suretiyle, sokakların sulanmasıyla ilgili genel çerçeveyi aktarmaya çalışacağız.

Şehremini Cemil Paşa ile *Dersaâdet Su Şirketi* müdürü Mösyö Leon Hora arasında imzalanan sözleşme, sulama ve yıkama olmak üzere iki ana konuyu ihtiva etmekteydi.

Sözleşmeye ekli haritalarda belirtilen yollar, Şehremaneti'nin arzu edeceği saatlerde, günde iki defa sulanacaktı. Orta kısmı ve yan kaldırımları paket, asfalt veya karo ile döşeli yollar, haftada birer defa yıkanacaktı. Belirtilen haritalarda gösterilmiş ve toplam olarak yaklaşık 447.037 metrekare olan bu caddelerde şirket günde iki defa sulama yapacaktı.

a. Sulama İşlemiyle İlgili Düzenleme

Sulama süresi, her yıl 15 Nisan tarihinden 15 Kasım tarihine kadar ve gelecek yılın 15 Mart'ından 14 Nisan akşamına değin, yani her sene ikiyüz kırkbeş gün devam edecek ve yağmurlu günlerde sulama yapılmayacaktı. Bu durum üç sene aralıksız devam edecekti. Sözleşme gereği, Cısr-i Cedîd (yeni Galata Köprüsü) ile Sultanahmet Meydanı günde iki defa sulanacaktı. Sulama hizmetini yürütmek için gerekli bütün âlât ve edevat şirketin malı olacaktı.

Şirket bir metrekare yolun yıkanması için iki defada iki litre su kullanmak durumundaydı. Bu suretle tespit edilmiş olan ikiyüz kırkbeş günde, bütün masraflar şirket tarafından karşılanmak üzere yolların sulanması için Şehremaneti tarafından maktu olarak şirkete her sene için dört bin iki yüz (4.200) Osmanlı lirası verilecekti. Senelik bu sulama ücreti, her yıl Birinci taksit 15 Haziran, ikinci taksit 15 Ağustos, üçüncü taksit 15 Kasım ve dördüncü taksit 14 Nisan tarihlerinde olmak üzere, dört taksit halinde ödenecekti. Ancak belirtilen bu miktara ilave olarak yapılacak bazı işler, ayrıca ödemeye tabi olacaktı:

Sulama ve süpürme otomobillerine ait olan su ağızlıklarının tesis masrafı, belediye tarafından karşılanacaktı. Ayrıca;

- Unkapanı-Eyüp Sultan
- Aksarây-Topkapı
- Aksaray-Yedikule

-Ebussuud, Eskizaptiye, Mısır Çarşısı, Haseki Hamamı ve Zeyrek caddelerinin günde iki defa olmak üzere, sulama bedelinden dolayı -ki sulanan alan toplam olarak 84.417 metre kare olup- bu her bin metre karesi için sulama bedeli olarak günde iki defada altın akçe 6.40 kuruş (yüzde on tenzilât icra edilecekti) ödenecekti. Böylece 1914 yılı için otomobillere su almak üzere şirket tarafından yapılacak olan otuz adet ağızlığın takılması için, 14 Nisan 1914 tarihinden itibaren bir buçuk ay yani kırk beş gün mühlet verilmiş olduğundan; Yedikule, Topkapı, Unkapanı-Eyüp Sultan, Topkapı-Aksaray yoluyla, Eskizaptiye, Ebussuud, Haseki Hamamı, Mısır Çarşısı, Postahane Caddesi, Saka Çeşmesi ve Zeyrek (toplam 84.000 metre kare) caddelerinin sulanması ve Eyüp yolunun haftada bir defa yıkanması için, Belediye 1914 senesi içinde şirkete sekiz bin üç yüz elli iki (8.352) lira ve 1915 ve 1916 seneleri için sekiz bin beş yüz kırk (8.540) lira ödeyecekti. Bu ilave meblağ da şirkete, yıl içerisinde dört taksitte verilecek, yalnız dördüncü taksit sonraki yıl içerisinde ödenecekti.

Eğer Şehremaneti, sözleşmenin ekinde bulunan haritada belirtilmiş olan sokaklardan, bir kaçının günde üçüncü defa sulanmasını isterse, bu isteğini iki gün önceden şirkete bildirecek ve şirket de bunları bir üçüncü defa daha sulayacaktı. Fazla sulama bedeli, bir metrekareye, bir defada, bir litre su harcanmak şartıyla, her bin metrekare için, altın para cinsinde üç kuruş yirmi santimden (3. 20) hesap edilip ödenecekti.

1913 yılında Şehremini (Belediye Başkanı) Cemil Paşa, *Cemiyet-i Umumiye-i Belediye* (belediye meclisi) çalışma devresi açış konuşmasında, sokakları sulamak ve yıkamak üzere, belediye tarafından Avrupa'dan dört adet su arabası getirtildiğini ve bunların paket kaldırım ve yollarda çok faydalı olduğunu belirtmekteydi. (Ergin, 1996: 312)

Daha önce sulanmakta olan, Serencebey Yokuşu'yla Kızıtaşı Caddesi ve Harbiye Nezareti Mercan Kapısı karşısındaki sebilden itibaren, Çiftesaray önünden geçen cadde ise bundan böyle artık sulanmayacaktı. Buraları belediyenin, yukarıda belirtmiş olduğumuz şirketin getirdiği malzemelerle donatılan kendine ait araç ve personelle, kendisinin yapacak olması nedeniyle müteahhide vermemiş olduğunu tahmin etmek zor olmasa gerek.

Şehir merkezindeki bu caddelerin sulanmasının dışında, sözleşmeye ekli haritanın göstermiş olduğu yaklaşık 51.822 metrekarelik bir alan üzerinden, yani Şişli'de karakoldan itibaren Kâğıthane deresine ve buradan dere sahilini takiben köprüye ve oradan Kâğıthane köyü girişine kadar olan yol ve sahili, şirket bir yılda iki yüz defa, Şehremaneti'nin belirleyeceği gün ve saatlerde sulayacaktı. Kâğıthane yolu ve tenezzüh yerinin sulanması için, şirket gerekli her türlü değişikliği yapabilecekti.

Bu sözleşmenin müddeti olan üç senenin sonunda, Belediyenin elinde bulunan eski tesisat, kullanıma uygun bir halde, Belediye'ye devredilecek, fakat önceki yıl düzenlenen ve mevcut sözleşmeye göre üç yıl içerisinde yapılacak yeni tesisat, şirketin malı olarak kalacaktı. Yukarıda bahsettiğimiz dört bin iki yüz lira maktu ödemeye Kâğıthane'nin sulanması ücreti dâhildi.

b. Caddeleri Yıkama İşlemi

İstanbul Belediyesi ile İstanbul Su Şirketi arasında yapılan, yolların sulanması ve yıkanması ile ilgili sözleşmeye ekli harita ve cetvellerde belirtilen yolların içerisinde, yalnız orta kısmı paket ve yan kaldırımları yine parke, asfalt veya karo olan caddeler haftada bir defa yıkanacaktı. Bütün caddelerin düzenli olarak yıkanması, yedi günlük program dâhilinde dönüşümlü bir şekilde postalar tarafından yapılacaktı. Yıkanacak sokakların listesi ve günlük sulama programı, şirket tarafından Şehremaneti'ne bildirilecekti. Böylece yedi gün sonunda bütün sokaklar tamamıyla yıkanmış olacaktı.

Şirket, kaldırımları, sulama ağızlıklarına takılacak hareketli hortum ve borular ile yıkayacak ve çamurlarla kirli sular yaya kaldırımlarındaki oluklar vasıtasıyla ve süpürgelerle kanalizasyona akıtılacaktı. Sokakların yıkanmasından sonra kirli sular yolların üzerinde birikmiş bir halde bırakılmayacaktı.

Sokakların yıkanmasına şafak vakti başlanacak ve bir an evvel tamamlanmasına gayret edilecekti. Sokaklar yıkandıkları gün sulanmayacak, yalnız Galata Köprüsü haftada iki defa yıkanacak ve bunun zamanı da Belediye tarafından bildirilecekti.

Yağmurlu günlerde de sokakların yıkanması işlemi kesintiye uğramayıp devam edilecekti. Karlı havalarda, kar yağdıktan sonra şirket sokakların

yıkanması işlemine devam edecek ve bunu gerçekleştiremezse karın gevşemeğe başladığı zaman yıkanma işlemine başlayacaktı.

Caddeler yıkandıktan sonra, temiz bulundurulması için yeterli derecede su kullanılarak şirket tarafından ikinci bir tamamlayıcı temizlik yapılacaktı.

Resim 2: Sokakların sulanmasından bir sahne. (Servet-i Fünun, 1893: 225)

Yıkanması gereken yolların sürekli temizliğinden şirket sorumlu olmayacak, yıkama esnasında yol üzerinde külliyetli miktarda süprüntü, toprak ve çamur yığınları bulunursa, şirket bunları kaldırmayacağı gibi su ile çamurları da kanalizasyona atamayacağından dolayı, bu nedenle fiyat üzerinde indirim yapılmayacaktı. Ancak bu yığınları, toz meydana gelmesini önlemek için çamur haline gelinceye kadar sulayacaktı.

Beyoğlu tarafındaki araba duraklarıyla Taksim-Şişli refüjleri üzerindeki ağaçlar da yıkanacaktı. Burada ağaçların yıkanmasının o dönemde sözleşmeye dâhil edilmesi, çevreye duyarlılık ve şehir estetiği anlayışı bakımından dikkat çekmektedir.

Şirket gerek sulama, gerekse yıkanma işlemini, grev dışındaki olağanüstü sebepler dolayısıyla geciktirmeyecekti. Gecikme işlemi grev dışında bir sebeple iki günü aşarsa belediye, şirketten fiyat farkı talep edecekti. Bu şekilde ilave sokakların da fazladan yıkanmasına karşılık şirket belediyeden götürü (toptan) üç bin Osmanlı lirası daha almış olacaktı.

Belediye, götürü bedelle yıkanması gereken yollar dışındaki sokakların yıkanmasını isterse veya toptan belirlenmiş olan bir defa yıkamayı artırmak isterse, şirkete bir hafta önceden durumu bildirecek, fakat bu tür yolların uzunluğu bin metreden az olamayacaktı. Bu tür ek yıkama bedeli (fazla olarak yıkanacak alanın) sözleşmenin esas bedeli olan 3.000 Osmanlı lirası/0000 metrekare prensibiyle hesaplanacaktı. (Ergin, 1995: 3014)

c. Çalışanlarla İlgili Kurallar

Yolların sulanması işini yapacak şirketin, bu işte istihdam edeceği işçilerin taşınması gereken özellikler için de sözleşmede hükümler yer almaktaydı. Buna göre, temizlik işçilerinin, öncelikle iyi ahlâk sahibi kişiler arasından seçilip görevlendirilmiş olmaları gerekmektedir.

Şirket, sulama ve yıkama işleminde istihdam edeceği bütün işçilere tek tip elbise giydirecekti. Temizlik işçileriyle ilgili yürürlükte olan usule göre, Belediye tarafından elbiseler hakkında yapılacak tebligat derhal yerine getirilecekti. Şayet elbiselerin yapılması için gereken zaman geçtiği halde şirket, işçilerine kostüm, çizme ve başlık giydirmezse, Belediye derhal şirket hesabına elbise, çizme ve başlıkları temin edip, işçilere dağıtacaktır. Burada, temizlik işçilerinin kıyafetine verilen önemin, o dönemin sembolizmini yansıtan bir örnek olarak dikkate değer bir nokta olduğunu vurgulamadan geçemeyeceğiz.

d. Ödemeye İlişkin Koşullar

Mevcut sözleşme hükümlerine göre, şirkete verilmesi gereken meblağ, belediye bütçesinin temizlik işleriyle ilgili faslından ödenecekti. Belediye zamanında ödemesini yapmazsa, şirket yükümlülüklerini yerine getirme hususunda serbest kalacak ve bundan dolayı hiç bir sorumluluğu bulunmayacaktı.

Bu sözleşmede yazılı yerler dışında, bazı caddelerin sulanması belediye tarafından talep edilecek olursa, ek olarak sulanacak bu caddeler için, altın akça "3.20" kuruş üzerinden hesap edilerek yapılacak yüzde on indirimden belediye yararlanacaktı. Ancak belediye, günde iki defadan az sulama yapılmasını, şirketten hiç bir zaman isteyemeyecekti. Günlük olarak bir defadan fazla sulama şartı konulması, daha çok şirketin yararına bir düzenleme olarak görülmektedir. Şirket yapacağı yatırımı ancak böyle verimli kılabilir.

Eğer hava durumundaki değişikliklerden dolayı, 15 Kasım-15 Mart tarihleri arasında sözleşme dışında sulama işleminin yapılması gerekirse, şirket sulamayı günde iki defa olmak ve onüç günü aşmamak şartıyla yerine getirecekti. Bu işlem, 1913 senesinin aynı müddeti zarfında, fazla olarak sulanan Eminönü'den Alemdar Caddesi yoluyla Darülfünûn'a, Eminönü'den Bâbîâlî Caddesi yoluyla Türbe'ye, Eminönü'den Cısr-i Cedîd yoluyla Galata'ya, (Karaköy) oradan Galatasaray'a, Tünel'den başlangıçla Taksim'e ve Pangaltı'dan devamla Hürriyet-i Ebediye Tepesi'ne, Galata'dan Beşiktaş'a kadar olan sokaklara münhasır kalacaktı.

e. Ek Sulama İle İlgili Düzenleme

Sözleşmede belirtilmiş olan sokakların, belirtilen gün sayısından fazla sulanması belediye tarafından istendiği takdirde, bu ilave yerlerin sulama bedeli ayrıca ödenecekti.

Hortum ile yapılan sulama işleminden başka, belediye bizzat kendi imkânlarını kullanarak, kendi teşkilâtıyla sulama ve süpürme otomobilleri vasıtasıyla diğer sokakların sulanmasını arzu ettiği takdirde, bu hususta şirketin büyük çaplı suyolları güzergâhında belediye tarafından tayin edilecek noktalara ve sırf sulama ve süpürme otomobillerine mahsus olmak üzere, konulacak otuz adet özel sulama ağızlıklarından alınmak üzere, bu iş için gerekli suyu şirket verecekti.

Yukarıda belirttiğimiz üzere, Şehremini Cemil Paşa 1913 yılı meclisi açış konuşmasında, Avrupa'dan getirtilen sulama arabalarından bahsetmekteydi. Belediyenin kendi imkânlarıyla yapacağı sulamada bu araçlar kullanılacaktı.

Bu ağızlıklara mahsus olmak üzere, yaya kaldırımlarının kenarında demir kapakla kapanmış bacalar altına birer su saati konulacaktı. Su saati hariç olmak üzere, bu ağızlıkların tesis masrafının 450 lira tutacağı kararlaştırılmıştı.

Bu iş için yalnız üç seneye ait olmak üzere, sulama ve yıkama bedelinin toplamı olan meblağa her sene için 150 lira ilave olunarak şirkete ödenecekti. Saatler ise şirkete ait bulunacaktı. Ağızlıkların tesisi için her yıl 150 liradan başka, su saatleri tarafından yazılacak suyun tamamı beher metreküpe altmış paradan hesaplanarak şirkete ödenecekti.

Bu sözleşmenin süresi 15 Nisan 1914'ten 14 Nisan 1917 tarihine kadar, yani üç yıl olacaktı. Şayet belediye üç sene sonra sözleşmeyi yenilemek isterse on beş gün önceden şirkete bilgi verecekti.

Özetle; 4.200 lira sulama, 3000 lira yıkama, 150 lira 30 adet ağızlık için, 835 lira üç büyük yol ve 167 lira yedi küçük yol için, 1914 senesine mahsus toplam 8.352 lira, üç büyük yolun 1914 senesine nispeten bir buçuk aylık fazla sulama bedeli olan 188 lira eklenirse 8.540 lira 1915 ve 1916 seneleri için şirkete ödenecekti. Ayrıca yalnız otomobillere alınan su bedeli ayrıca fatura üzerinden hesap edilerek şirkete verilecekti. Bu ödemeler belediyeye yüklenmiş önemli bir maliyetti.

9. Yolları Sulama İçin Milli Bir Şirket Kurma Düşüncesi

II. Meşrutiyet döneminde, önceleri özgürlük ve serbestiyet akımlarının etkisiyle, ekonomide liberal rüzgârlar esmekte iken, bu liberal yaklaşımların neticede daha çok yabancılara ve onlarla işbirliği içerisinde olan gayr-i Müslim ve gayr-i Türk unsurlara yaramakta olduğu görülmekteydi. Bu arada Almanlarla yakınlama, Alman modelinden etkilenmeyi de beraberinde getirmekteydi. Neticede Milli İktisat anlayışına bir yönelme olur. Müslüman-Türk unsurların iktisadi alanda daha fazla görünmesi ve gözlenmesi, milli şirketlerin teşviki, özellikle I. Dünya Savaşı döneminde büyük önem kazanır. (Toprak, 1982: 32)

Bu dönemde Fransız sermayesinin elinde bulunan, Dersaadet (Terkos) Su Şirketi'nin, sokakların sulanması ve yıkanması ile ilgili sözleşme hükümlerine göre, bu hizmete karşılık almakta olduğu bedel gerçekten fahiş kabul edilmekteydi. Aslında sözleşme hükümlerine göre belediye bu hizmeti almak zorunda değildi. Ancak Terkos Su Şirketi'yle yapılan sözleşme bir imtiyaz sözleşmesi olduğundan, daha doğru bir ifade ile İstanbul'a su getirme imtiyazı veren sözleşmenin içerisinde sokakların sulanması ve yıkanması hizmeti düzenlenmiş bulunduğundan, bu işi başka birine yaptırmak hukuken tartışmalı olabilirdi. Zaten Terkos Su Şirketi'nin dışında bir başka işletme bu işi girmeyebilirdi.

Neticede Terkos Su Şirketi'nin bu şekilde sokakları yıkama ücretinde indirime yanaşmaması ve sözleşmede düzenleme bulunmadığı halde deniz suyu ile sokakları yıkaması vb bu hizmetle ilgili yeni bir şirket kurulması düşüncesini

gündeme getirmiş ve deniz suyu ile sulama konusu *Meclis-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye* tarafından ele alınmıştır.

Bu konu ile ilgili taslak teklif, Onuncu Belediye Dairesi olan Yeniköy Belediye Dairesi'nde muhasebeci olarak görev yapmakta olan Kerim Kani Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Buna göre, fahiş olan sokakları sulama ve yıkama ücretinden indirim yapmaya bir türlü yanaşmayarak, gerek belediye başkanını gerekse belediye meclisini müşkül bir durumda bırakan Terkos Su Şirketi'ne bu hizmeti yaptırmak yerine, bu şirketten yolları sulama gibi hizmetler için her yıl belediye tarafından satın alınmakta olan yüzellibin metreküp suya karşılık, bu iş için yeni bir Osmanlı Anonim Şirketi kurularak, bu hizmeti yürütme görevi kendisine imtiyaz olarak verilmeliydi. Belediye tarafından bu satın alınan suyun iki katı miktarında su alınacağı, bu yeni kurulacak şirkete taahhüt edilmeliydi. Terkos Su Şirketi'nin, başına buyruk ve kayıtsız hareket etmesinin önüne ancak böyle geçilebilirdi. Tabii ki yeni kurulacak olan şirket, Beşiktaş ile Tophane arasında ve Kumkapı civarında denizden tulumlarla çekeceği su ile yolların sulanması ve yıkanması hizmeti dışında, İstanbul'un uygun görülecek yerlerine depolar yapacak ve bu depolara bağlı demir borular döşeyerek, hem deniz suyu ile yolları yıkayacak, hem de deniz hamamları inşa edecek ve yüksek apartmanlara asansörle deniz suyu satacaktı. Şirket ayrıca, yangınlarda kullanılmak üzere deniz suyunu ücretsiz olarak belediyeye temin edecekti. Bilindiği gibi, Terkos Su Şirketi yangınlarda yeterince su veremediğinden, yangınlarda bazen yüzlerce hatta binlerce ev yanıp gitmekteydi. Böylece, Terkos suyuna göre daha ucuza mal edilecek deniz suyu ile hem yollar yıkanmış hem de yangınlar bedava söndürülmüş olacaktır.

Şehremaneti'ne takdim edilen bu tasarı oradan *Belediye Daireleri Heyeti Sıhhiye Genel Müfettişliği*'ne havale edilmiş, daha sonra *Cemiyet-i Umumiye-i Belediye* (Belediye Meclisi) gündemine gelerek burada alınan kararla *Meclis-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye*'ye gönderilmişti. Bu meclis tarafından ise, yeni bir milli şirket kurularak milli servetin (kamu kaynağı) ülkede kalmasının elbette çok faydalı olacağı belirtilmişti. Bugüne kadar gereksiz yere yabancı sermayeli şirkete bu işle ilgili fazla ödemelerin yapılması yerine, milli bir şirket kurmanın vatanseverlik olacağı, ancak bu konudaki kararın Belediye Meclisinin takdirinde olduğu belirtilmekteydi. (Ergin, 1995: 4484) Ancak uygulamada bu işle ilgili milli bir şirket kurulması yönünde bir çalışma yapılmamıştı.

10. Deniz Suyu İle Yolları Sulama Meselesi

Terkos'tan su getirip sulamak yerine, daha ucuza mal olacağı düşüncesiyle, pompa ile denizden alınan suyla yolların sulanması gündeme gelince, konu tartışmaya neden olmuştur. Yolların deniz suyu ile sulanması konusunda, *Meclis-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye*, kendi komisyonlarının ancak meselenin fenni yönüne, yani deniz suyu ile yolların sulanmasının sağlık açısından zararlı olup olmadığına dair mütalaa bildirebileceklerini ifade etmekteydi. Bu konuda İngiltere'de belediyeler tarafından deniz suyu kullanıldığı ifade edilerek, İstanbul'da da Boğaziçi sahilinde yaz günlerinde ve Adalarda deniz suyu ile sulama yapıldığı, gerek Avrupa'da gerekse ülkemizde bu yüzden boğaz ve göz ile ilgili hastalık yapan mikrobik bir durum görülmediği belirtilmişti. Sanıldığına aksine, deniz suyu ile sokakları yıkama nedeniyle hastalıkların artması söz konusu olmadığı gibi, Avrupa'da yapılan uygulamalar, deniz suyu ile sokakların sulanması halinde, suyun buharlaşması sonucu, sudaki tuzun yolların üzerinde bir tabaka oluşturarak tozların oluşmasına engel olduğundan dolayı, fazla sulamaya gerek kalmadığını göstermekteydi. Ancak kaldırımlarda deniz tuzu kayganlık yapabileceğinden, günde bir defa normal su ile yıkanması gerekecekti. Deniz suyu ile yıkanan sokaklarda, çamur birikecek olursa, bu tuzlu çamurlar arabaların boya ve cilalarına zarar verebilirdi. Kanalizasyonların deniz suyu ile temizlenmesi halinde, deniz suyunun çimento ve demire etki ederek zarar verebileceği söylenmekteydi. Kanalizasyonların akmadığı, deniz suyunun temiz olduğu bir yerden alınmak şartıyla, deniz suyunun mikrobik açıdan normal sudan daha sağlıklı olabileceği, bunun için de, Haliç'ten alınmamak şartıyla, deniz suyu ile yolların yıkanmasına, Sağlık Kurulunca olumlu bir görüş verilmekteydi. Ancak bahçelerde ve ağaçlık alanlarda kullanıldığı takdirde tuzlu suyun bitkilere zarar vereceği unutulmamalıydı. Bu gibi yerler tatlı su ile sulanmalıydı. (Ergin, 1995: 4484) Böylece şirketin deniz suyu ile sulama ve yıkama yapması engellenmemiş olmaktadır.

11. Anadolu Yakasında Hizmetin Gelişimi

Yukarıda incelediğimiz üzere, caddelerin yıkanması ve sulanması konusunda, İstanbul yakası için Belediye ile *Dersaadet Su Şirketi* arasında, 1 Mayıs 1914 tarihinden itibaren ayrı bir sözleşme yapılmıştı. Üsküdar, Kadıköy tarafında ise cadde ve sokakların sulanması konusunda, belediye tarafından

Üsküdar Su Şirketi'yle sadece bu işle ilgili müstakil bir sözleşme yapmak yerine, konunun, hükümet tarafından şehir içme suyu için yapılan ek sözleşme içerisinde bir fıkra olarak düzenlenmesi tercih edilmişti.

1914 yılında *Üsküdar ve Kadıköy Su Şirketi*'yle yapılan ek sözleşme, sokakların sulanması ve yıkanması konusunda hükümler içermektedir. (Ergin, 1995: 3014) Buna göre, Belediye tarafından caddelerin sulanması talep edilirse; paket kaldırımların her metrekaresine iki ve şoseslerin her metrekaresine dört litre su kullanmak suretiyle, temizlik ve ıslama işlemi yapılacaktır. Şoseslerin sulanması, kaldırımlara göre iki kat daha fazla su gerektirmektedir. Sokaklar, ücreti şirket tarafından verilerek işçiler tarafından sulanacaktır. Belediye, sulama için harcanacak suyun bedelini, harcanan suyun metreküp fiyatı 50 para olmak üzere, işlemin gerçekleşmesinden sonra her iki ayda bir şirkete ödeyecektir. Belediye gerek görürse, şirketin memuru da hazır bulunduğu bir anda denemeler yaparak, yıkamak için gerekli su miktarı belirlenecektir. Belediye, bu yapılacak denemede kullanılan su miktarına göre bedel ödemeye yetkili olacaktır. Şirket, bu deneme sonunda tespit elden kullanılmış suya göre, ödeme yapılmasına dair teklifi kabul etmek zorundaydı. Sulama ve yıkama zamanları, belediye tarafından tespit ve tayin olunacak ve beş gün önceden şirkete bildirilecektir. Belediye, ikinci ve üçüncü derecede kabul ettiği sokakları, arazöz makinesi veya fiçılarla kendi sulamak isterse, bunlar için gereken yerlere, masrafı belediyeye ait olmak üzere, şirket tarafından özel musluklar yaptırılacaktır.

Belediyenin ihtiyaç ve isteğine göre sulama ve yıkama işleri yapılacaktır. Bunun için harcanacak suyun miktarı belediyenin yaptığı uygulamalar sonunda değiştirebilecektir.

Görüldüğü gibi, Anadolu yakası su şirketiyle yapılan, sokakların sulanma ve yıkanmasıyla ilgili ek sözleşme, İstanbul tarafı şirketiyle yapılan müstakil sözleşmeyle kıyaslandığında, belediye açısından çok daha avantajlıydı.

Yukarıda İstanbul Su Şirketi'yle yapılan sözleşmede, bazı muslukların bu şirket tarafından tesis edildiğini görmüştük. Belediye kendisi bu muslukları temin edip kullanıma hazırlayacak bilgidен yoksun görünmekteydi.

Dersaadet Su Şirketi'yle Avrupa yakasındaki yol ve caddelerin sulanma ve yıkanma işlemi için yapılan sözleşmeye göre, 1914 yılında yolları sulama ve yıkama karşılığı bir metreküp su için 60 Para ödenmesi gerekirken, *Üsküdar Kadıköy Su Şirketi*'yle yapılan sözleşmeye göre 50 para ödenecekti. Üsküdar

tarafına göre, Avrupa yakasında suya % 20 daha fazla ödeme yapılmış olmaktadır.

Altıncı Belediye Dairesi (Beyoğlu) için sokakların sulanması ve yıkanması işini belediye dairesinin yapması öngörülmekteyken, İstanbul'un diğer bölgeleri için bu işi Şehremaneti'nin yani metropol belediye (Büyükşehir) idaresinin yapması söz konusuydu. Bilindiği gibi, ilk kuruluşunda Altıncı Daire-i Belediye doğrudan Sadrazama bağlı bir teşkilât idi. Altıncı Belediye Dairesi'nin nizamnamesine göre, sokakların temizliği mutlaka müteahhide ihaleyle yaptırılması gerekirken, diğer belediye daireleri ve Şehremaneti için böyle bir mecburiyet yoktu. Yani Beyoğlu için müteahhit kullanmak bir haktan ziyade bir mecburiyetti. Bunun nedenini kesin olarak tespit etmek çok da kolay olmamakla birlikte, Beyoğlu Belediye Dairesini böyle sokak temizliği gibi sıradan bir işle uğraşır halde görüntü vermekten kurtarıp, o dönem için Türkiye'deki Avrupa adacağı olarak tanımlayabileceğimiz bu bölgenin yerel yöneticilerini, daha yüksek ufuklu kabul edilen sosyal faaliyetler içerisinde görme ve gösterme arzusuna bağlamak belki de mümkündür.

Belediye tarafından sulama yapılması istenecek yollarda, günde en az iki defa sulama yapılması mecburiyeti getirilmiş olması, şirketin menfaati gözetilerek mi yapılmıştı, yoksa işin gereği en az iki defa sulama yapılmasını gerektirdiği için mi böyle bir düzenleme yapılmıştı? Yolların özellikle yaz mevsiminde en az iki defa sulanması gerçekten bu iş için asgari bir miktar olarak kabul edilebilir. Özellikle yaz mevsiminde günlerin uzun olması ve toprak zeminli yollarda, insan, taşıma hayvanı ve her türlü araç geçişleriyle meydana gelecek tozlanmayı azaltmak için, öğleden önce ve sonra birer defa sulama yapılması makul bir uygulamaydı. Ancak şirket açısından önemli olan, sulamada kullandığı su miktarı olduğu için ve bir kerelik sulamada kullanılacak su miktarı belirlenmiş bulunduğu için, bir seferlik yapılacak sulama ile şirketin, alacak olduğu ödemeyi tatmin edici bulmadığından, günde en az iki defa sulama mecburiyetini sözleşmeye koydurmuş olduğu düşünülebilir.

12. Hizmetin Maliyet Değerlendirmesi ve Sonu

Bazı büyük cadde ve sokakların, düzenli bir şekilde ve sürekli olarak yıkanması işi, İstanbul Belediyesi için oldukça pahalı bir işti. Buna rağmen sokakların sulanması ve yıkanması işi, Birinci Dünya Savaşı sırasında, harp

koşulları içerisinde de sürdürülmek istenmişti. 1914 yılı İstanbul Belediyesi bütçesi ve gelir rakamları incelendiğinde, bazı büyük cadde ve sokakların yıkanması için harcanan paranın önemi ortaya çıkacaktır. Belediyenin 1914 yılında toplam yıllık geliri 1782412 Osmanlı Lirası olmuştu. Bunun içerisinde Tanzifat Resmi (temizlik vergisi) 29432 liraydı. Sadece merkezdeki bazı büyük cadde ve sokakların yıkanması için harcanan miktar, (8500 lira) bir yıl içerisinde toplanan tanzifat resminin üçte birinden fazla bir kısmına tekabül etmekteydi. (İBİM, 1330)

Ancak yukarıda belirttiğimiz, sokakları sulamak ve yıkamak üzere belediye tarafından Avrupa'dan getirtilen su arabalarına, savaş başladıktan sonra askeriye tarafından el konulmuştu. Bu araçlar ordu için gerçekten çok büyük bir değer ifade etmekteydi. Araçlar savaş sırasındaki kullanım şartları sonucu kullanılamaz hale gelmişti. Zaten bu işlerde çalışan erkek personel de askere alındığı için, İstanbul sokaklarının temizliğini belediye idaresi kadınlara yaptırmak durumunda kalmıştı. Savaş, bütün bu yolları temizleme ve yıkama ile ilgili belediyenin kurmuş olduğu sistemi çökertmiş oluyordu. (Ergin, 1995:913)

13. Sonuç

Sokakları sulama işinin, ülkemizde ve İstanbul'da bir belediye hizmeti olarak düzenlenmesi, ilk olarak 1858 tarihinde, Beyoğlu Belediye Dairesi için hazırlanan nizamname ile gerçekleşmiştir. Nizamnameye göre, yazın sokaklarda ve seyir yerlerinde insanların rahatını sağlayacak şekilde, Belediye Meclisi tarafından belirlenecek şartlara göre, caddelerin ve gereken diğer yerlerin sulanması işi eksiltme yoluyla isteklilere ihale olunacaktı.

Diğer birçok yenileşme hareketinde olduğu gibi, bu hizmetin gelişmesinde de Beyoğlu önderlik etmiştir. Dünyanın önemli metropollerinden olan İstanbul, aynı zamanda imparatorluk başkenti olarak, Osmanlı'nın dışa açılan kapısıydı. İstanbul Su Şirketi'yle bu iş için yapılan ayrı ve özel sözleşmelerle, bu hizmet şirkete ihale edilmişti. Dersaadet Su Şirketi'yle, Avrupa yakasındaki yol ve caddelerin sulanma ve yıkanma işlemi için yapılan sözleşmeye göre, 1914 yılında yolları sulama ve yıkama karşılığı bir metreküp su için 60 Para ödenmesi gerekirken, Üsküdar Kadıköy Su Şirketi'yle yapılan sözleşmeye göre, 50 para ödenecekti. Üsküdar tarafına göre Avrupa yakasında suya % 20 daha fazla ödeme yapılmış olmaktadır. Bunun bir sebebi de

İstanbul'un Avrupa yakasına, Üsküdar tarafına göre, estetik ve dışa karşı görünüm bakımından daha fazla önem verilmekte oluşudur. Bunun için, Üsküdar tarafındaki yolların yıkanması işi, İstanbul cadde ve sokaklarının yıkanması için yapılan özel sözleşmeye dâhil edilmemiş olsa gerekti.

Başlangıçta, sözleşmeyle belirlenmiş ana caddelerin sulanması söz konusu iken, payitahtta yapılan bu belediye hizmetine hükümetçe önem verilmiş ve yeni yerler eklenerek belediyenin yolları sulama ile ilgili harcama kalemi sürekli artmıştır. II. Meşrutiyet döneminde, milli iktisat anlayışının bir yansıması olarak, sokakları sulama işinin, yabancı sermayeli su şirketleri yerine, kurulacak milli bir şirkete yaptırılması düşüncesi gündeme gelip, Belediye Meclisi tarafından da karar alınmasına rağmen bu düşünce hayata geçirilememiştir. Yukarıda açıklandığı gibi, devlet yönetiminde meydana gelen bir çok krizden sonra, su şirketi, daha önceki kazancının yarısına razı olarak bu işi sürdürmeye devam etmişti. Terkos suyu ile yol yıkama, pahalıya mal olduğu için, deniz suyu ile sokakların sulanması da gündeme gelmişti. Yine hizmetin pahalılığı nedeniyle, bir süre sonra belediye idaresi tarafından sulama araçları ithal edilerek, bazı yerlerin belediyenin kendi araç ve personeli tarafından sulanmasına başlanmıştır. Birinci Dünya Savaşına girildiği dönemde, bu hizmetin bir kısmı ihale edilerek bir kısmı da belediyenin kendi araçlarıyla yürütülmek suretiyle, belediye hizmetleri arasında mühim bir yer aldığı görülmekteydi. Ancak savaşın, birçok şeye olduğu gibi, bu hizmete vurduğu darbe de çok etkili olmuş ve sulama otomobillerine askeriye tarafından el konulmuştu. Savaştan sonra, su otomobillerinin kullanılamaz duruma gelmeleri sonucu, bu hizmet uzun süre İstanbul Belediyesi ve halkı tarafından unutulmak durumunda kalmıştır.

EK

Dersaadet Su Şirketi Müdürü Saile'nin, Sokakların Sulanması İşİ İçin Belediye İle Şirket Arasında Sözleşme Hususunda Padişaha Yazdığı İhtimas Mektubu (BOA, Y.PRK.ŞH: 3/31)

Cülusu hümayunu meyânı mekrunı cenabı mülükänenin tesadüf eylediği yevmi mes'edet bittemin kemafissabık yolların iskasına mübaşeret ve meydandaki ihtilafın halli cihetini vicdan-ı pak-i akdesse havale etmiştik. İşbu hareketimiz nazarı hükümet-i mülükenede menturi tahsin olarak yolların iskasına müsaade ve tahaddüs eden ihtilafın bir hüsnî neticeye mekrun olacağı lütfen ve atafeten teşbir buyurulmuştu. Kulları işbu teşbiratı humayunu şirket-i acizanemizin erkâmı teşkil eden Paris'teki hissedaran heyetine bittebliğ cümlemiz müsteğrek-i şükran-ı bi payan kalmıştik. Bu kere şirket-i acizanemizin rey ve malumatı olmayarak göre senevî beşbinikiyüzkırkbeş lira bedelin dörtbine ve oniki sene mukavele müddetinin dört seneye tenzil edildiği istihbar olunarak bedel ve müddet-i mezkure min külli veche hukuk-ı şirketi rahnedar edeceği gibi buna vicdan-ı humayun-ı merhamet-i meşhun-ı mülükaneleri dahi razı olamayacağından ve şirketimiz hissedaranına karşı cidden mahcubiyet-i acizanemizi musib olacağından yine vicdan-ı pak-i akdes-i

هذه محرابون میاں معرودن هیاں مولا کازیک تعارف ایسکی بوم سعادت نوسدن بالنبه کانی اسبیه
برلوق اسفاسه معاشرت میدانه کی اکتوافک علی جوتی دهانه یان کتسه طرلا ایشیک . اسبیه
ولکن اظہارک ارملاکا ده طرله تخبه اولرد برلوق اسفاسه ساعده وکتس این اکتوافک
چسب تخبه مقدون اولهین لطفاً دعا خلفت نخبه بولدی . قولی اسبیه ایسکی بوم سعادت نوسدن
ارکانی لشبلی این یازسه کی معرودان هینده بالبلج اولور مسفرده شکر کی یا یان فالتسه ده .
بوکره شرکت هلاک اولور ای معرودان اولورده داوڑه عامه کتسه اکتوافک نوسدن قراره کورده سنوی
رشیبک بکیمز قوروسمه لیرا بدلت دتیکه داوڑه ایسه معاولر عدلتک دت سنه تنزیل ایسکی
ایختیار اولورده بک مدت مذکورده مکی ایجود هقود شرکت رخدو ایده هک کی بوکایرین
همایون رحمت شکر مولا کازی دئی اولور بختدن دشرکت همدانته قاشی حیا تجویب
همایون معب اولهیندن یه دهانه یان کتسه حسیبیه وشیبک ایسوز قوروسمه لیرا بیدتیه
بک لیرلک نصیق دهر سنده اولورده دتیکه آسبیه لیرا بیه . معاولر عدلتک سنه ایسکی
خصونه اوده معاصره حیا مولا کازی شرفده . دستوح بوردی تقدیرده اکتوافک معرودان
وقایه بوردی مرفوض تأمیه ایده اولور بختدن هج اولورده بو هدرته حصه عدالته نصیقت
بوردی مرفوض ضعی عدل ماضاف اولورده همدان همایون کتسه نوسدن نضره دستام بوم زمان
در سعادت همدانته مری

قولی
سایله

sıgınnleri ve beşbin ikiyüzkırkbeş lira ile dörtbin liranın nısıf derecesinde olan dörtbin altıyüzelli liraya ve mukavele müddetinin sekiz seneye iblağı hususuna irade-i mekarı muade-i cenabı mülükaneleri şerefsudur sunu' buyurduğu takdirde ancak zarardan vikaye buyurulacağı meal kısmı temin eder olduğundan hiç olmazsa bu suretle hususunda adalet ve nisfet buyurulmaktığımızı menba-ı adl ve insaf olan vicdan-ı humayun-ı akdeslerinden tazari' ve istirham eylerim ferman

Dersaadet Su Şirketi Müdürü
Kulları
Saile

KAYNAKÇA

- AKYÜZ, Vecdi (1996), “Selçuklularda Şehir ve Yerel Yönetim Hizmetleri”. **İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler I**. İstanbul: İlke yayıncılık, ss. 227-240.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (**BOA**), A. MKT.MHM, 227/4.
- BOA**, A.MKT.MVL. 75/16.
- BOA**, Cevdet Belediye (CB); 3945.
- BOA**, CB, 1176.
- BOA**, DH.MKT. 1444/80.
- BOA**, DH.MKT, 1835/45.
- BOA**, DH.MKT. 1882/14,
- BOA**, DH.MKT. 199/64,
- BOA**, DH.MKT. 1996/110
- BOA**, DH.MKT. 2013/81,
- BOA**, DH.MKT. 2013/90,
- BOA**, DH.MKT. 65/20,
- BOA**, DH.MKT. 39/8,
- BOA**, DH.MKT. 685/9,
- BOA**, İrade Meclis-i Vala (İMV); 24006.
- BOA**, İMV: 7529.
- BOA**, İMV: 5396.
- BOA**, İrade Dahiliye (İD): 44220.
- BOA**, Şurayı Devlet (ŞD): 985.
- BOA**, Y.PRK.ŞH. 3/31.
- BOA**, Y.PRK.ŞH. 13/20.
- BOA**, Y.PRK.ŞH. 3/31.
- ERGİN, Osman Nuri (1996), **İstanbul Şehreminleri**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı yayını, İstanbul.
- ERGİN, Osman Nuri (1995), **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul.
- ERGİN, Osman Nuri (1944), **Türk İmar Tarihinde Vakıflar, Belediyeler, Patrikhaneler**, Siyasi İlimler Mecmuası Yayını, İstanbul.
- GÜNALAN, Rıfat (2009), ‘Osmanlı Esnaf ve Toplumunda Temizlik Anlayışı: Belgeler Üzerine Bir Değerlendirme’ **Temizlik Kitabı**, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Salih Mehmet Arçın, Kitabevi yayınları, İstanbul, ss. 75-90.
- İLGÜREL, Mücteba (2009), “Subaşı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XXXVII, İstanbul, ss. 447-448.

İSTAÇ (2001), **Orijinal Belge ve Fotoğrafların Işığında Osmanlı'da Çevre ve Sokak Temizliği**, İstaç yayını, İstanbul.

İstanbul Beldesi İhsaiyat Mecmuası (İBİM), Yıl: 1330, İstanbul.

TOPUZLU, Cemil (1982), **İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım**, Hazırlayan: Hüsrev Hatemi, Aykut Kazancıgil, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayını, İstanbul.

ORTAYLI, İlber (1996), "Osmanlı Belediyeleri ve Kent Hizmetleri". **İslâm Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler I**. İlke yayınları, İstanbul, ss. 395-405.

RAYMOND, André (1996), "Osmanlı Devri Arap Kentlerinde Kamu Hizmetleri". **İslâm Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler I**, İlke yayınları, İstanbul, ss. 467-479.

Servet-i Fünun (1893), S. 154, İstanbul.

TEKELİ, İlhan (1990), "Cumhuriyetin Altmış Yıllık Belediyecilik Deneyinin Değerlendirilmesi Üzerine" **Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl**. Metropol A.Ş., Ankara, ss. 44-56.

TOPRAK, Zafer (1982), **Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)**, Yurt yayınları, Ankara.

TÜMERKAN, Sıddık (1946), **Türkiye'de Belediyeler (Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum)**, İçişleri Bakanlığı yayını, R. Zelliç Basımevi, İstanbul.